

Balaban, F. P.: *Funkcional'naja značimost predloga*, Kišinev, 1983.

Brabec, Ivan, Mate Hrašte i Steten Živković (BHŽ): *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, 9 1970.

Brøndal, Vigo: *Théorie des prépositions. Introduction a une sémantique rationnelle*, Copenhagen, 1950.

Felczko, Kazimierz: *Składnia genitiwu i wirazen przyimkowyh z genitiwem w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław - Warszawa - Kraków, 1970.

Iveković, Franjo i Ivan Broz: *Rječnik hrvatskoga jezika*, I-II, Zagreb, 1901.

Katičić, Radoslav: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb, 2 1991.

Katušić-Balen, Anka: *Prijedložni izrazi s genitivom u suvremenom ruskom i hrvatskosrpskom jeziku* (strojopis), Zagreb, 1990.

Kovačević, Miloš: *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, 1988.

Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović: *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci - Novi Sad, 1990.

Pranjković, Ivo: *Nedimenzionalna značenja prijedloga u hrvatskome jeziku*, Riječki filološki dani, 1 (zbornik), Rijeka, 1996, str. 225-236.

Pranjković, Ivo: *Prostorna značenja prijedloga u hrvatskome standardnom jeziku*, Suvremena lingvistika, 18/33, Zagreb, 1992, str. 21-26.

Pranjković, Ivo: *Vremenski prijedlozi u hrvatskome jeziku*, Fluminensia 6, br. 1/2, Rijeka, 1994, str. 63-69. Usp. također i Nemzetközi szlavistikai napok, V (zbornik), Szombathely (Mađarska), 1995, str. 268-273.

Švačko, Vanja: *Funkcija i status prijedložnih fraza*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, XIX, Zagreb, 1993, str. 353-361.

Zgusta, Ladislav: *Priručnik leksikografije*, Sarajevo, 1991.

SUMMARY

Ivo Pranjković

THE DESCRIPTION OF PREPOSITIONS IN ONE-LANGUAGE DICTIONARIES

This paper discusses particular points that the lexicographer should keep in mind when describing prepositions in one-language dictionaries of standard Croatian. Particular attention will be given to the distinction between dimensional, i. e., spacial (e. g., *od zida*, *na ulicu*, *u kuću/kući*, *pod klupu/klupom*, *za brdo/hrdom*) and temporal prepositions (e. g., *od petka*, *na Božić*, *u predvečerje*, *pod starost*, *za Napoleona*) on the one hand, and non-dimensional meanings of individual prepositions on the other, such as causal (e. g., *od raka /umrijeti/ u čudu /se pitati/*), modal (*od srca /se smijati/*), intentional (*za ukras /služiti/*), adoptive (*u mačke /oči/*), comparative (*od svih /najbolji/*), conditional (*u slučaju bolesti*), etc.

Aljoša Pužar

NEKOLIKO NAPOMENA O LEKSEMIMA TALIJANSKOGA PORIJEKLA U HRVATSKOME STANDARDNOM JEZIKU

Aljoša Pužar, Rijeka, pregledni članak, Ur.: 22. rujna 1999.

UDK 800.853 : 808.62-3 : 805.0-3

Člankom se prikupljaju i djelomično usustavljaju dosadašnje spoznaje o prirodi i položaju leksema talijanskoga porijekla u hrvatskome standardnom jeziku. Rad donosi temeljne napomene o leksikološkom položaju rečenih leksema, putevima i modelima posuđivanja, kao i početna zapažanja o načelima prilagodbe modela.

0. UVOD

Uočiti, popisati i jezikoslovno raščlaniti korpus riječi talijanskoga porijekla u idiomu koji nazivamo hrvatskim standardnim jezikom¹ nije odveć zahvalan posao.

Hrvatski jezikoslovci nisu, naime, do danas pokazali znatnijeg zanimanja za sustavno i potpuno razotkrivanje puteva jezičnih dodira hrvatskoga i talijanskoga narodnog/lingvističkog korpusa.² Ustaljene napomene o "davnajšnjim" dodirima

1 U ovom čemo radu nastojati slijediti suviše terminološke razlike kakve predlaže Josip Silić (v. Silić, 1996.). Eventualne propuste i nedosljednosti valja, stoga, smatrati plodom možebitnog nedostatnog razumijevanja cjeline Silićevih stavova.

2 Tradicija razmatranja položaja leksema talijanskoga porijekla u hrvatskome jeziku, mada niipošto odveć bogata, ipak je dosta duga. M. Turk piše, primjerice, o Franu Kurelcu: "(...) U svojoj raspravi *Vlaške ruci u jeziku našem Kurelac je izdvojio oko 300 talijanskih riječi za koje traži zamjenu u hrvatskom jeziku*. Kurelac je predložio dobre zamjene (usp. *čapun* – *tnokop*, *štampati* – *utisnuti*, *tenati* – *napastovati*) ali je zamjenu tražio i za one koje su dobro integrirane u hrvatskom jeziku: *krizma* – *pomazak*, *balzam* – *vonjava mast*, *čaval* – *klin*, *čupati* – *skubsti itd.*" (Turk, 1996.)

ovih naroda na obalama zajedničkog mora nisu u tom smislu od naročite pomoći, imamo li u vidu činjenicu da se naše pretpostavljene raščlambe ne tiču cjeline hrvatskoga jezika kao sustava (ili, primjerice, čakavskoga narječja) već samo i isključivo hrvatskoga standardnog jezika kao sredstva javne politički-komunikacijske utemeljena na (nov)štokavskoj organskoj osnovici (poput "sustava", na razini "unutarnjih zakonitosti") no istovremeno baštinka neštokavskih potencijala (Silić promiče pojam "koine" ne bi li teorijski razlučio "datost" sustava od sociolingvističke "podatnosti" ili "odabirnosti" standarda koji funkcionira prema "unutarnjo-vanjskim zakonitostima"). Razmjerno "propusnijii" funkcionalni stilovi (poput razgovornog ili publicističkog) zbog svoje česte regionalne, pa i lokalne/mjesne obojenosti predstavljaju glavni izazov pretpostavljenom pokušaju metodološkog ograničavanja ili izdvajanja promatranih jezičnih činjenica.³

³ Tim u vezi R. Katičić prepoznaje i svojevrsnu opću zakonitost: "Uočeno je već da se pri standardizaciji hrvatskoga jezika ispoljavala velika odbojnost prema riječima posuđenim iz talijanskoga (podctaa, A. P.) i iz njemačkoga jezika, a nije prema onima iz turskoga, koje su se do neke mjere čak prihvaćale kao 'narodne'." (Katičić, 1996).

Šteto se ipak (unatoč Katičićevoj suverenoj tezi kod koje je razvidno da se poglavito opire nasliju "vukovske" standardizacijske tradicije) tihog "protuturskog" purističkog glasa Reljkovičeva Satira (1762.), znakovita i važna u svjetlu protostandardizacijskih napora slavonsko-dalmatinske štokavsko-ikavske gramatičarske i književne vertikale tijekom prosvjetiteljskog XVIII. st.

³ U svom radu B. Kurbalija, među inim, veli: " (...) Dobar dio naših primorskih krajeva bio je sve do kraja drugog svjetskog rata pod talijanskom vlašću koja je pokušavala talijanizirati hrvatsko stanovništvo. I to je rezultiralo prodorom talijanskih leksema u hrvatski jezik." (Kurbalija, 1989.) Važnost opisanog procesa za prirodnu položaja talijanizama u hrvatskome standardnom jeziku po našem je mišljenju upitna. Utjecaji o kojima piše Kurbalija, premda zanimljivi, izazito su regionalno uvjetovani, te se poglavito tiču utjecaja na pojedine mjesne govore, grupe govora i dijalekte Istre, Primorja i Dalmacije, pa su prije svega predmet hrvatske dijalektologije. To je, nadalje, u suprotnosti s nadregionalnom funkcijom standardnog idioma i njegovom anorganskom naravi: jasno je, doduše, da sferi ovakvih inojezičnih utjecaja pripadaju i neke jezične pojave koje možemo promatrati u širim okvirima standardnog jezika (primjerice: talijanizmi pojedinih naših (sub)standardnih urbanih idioma, tj. plodovi veće "elastičnosti" u leksičkim odabirima unutar razgovornog funkcionalnog stila). Te pojave nameću pitanja o problemima dijalektačno-standardnojezičnih prepletanja (a s tim u vezi i o pojavi *diglosije* ili specifične "bilingvalnosti" unutar nekog sustava). Teorijski gledano, supstratni mjesni govori (obično potisnuti procesima asimilacije i unifikacije) ili adstratni govori gradske okoline javljali bi se u odnosu na suvremeni urbani idiom (kao razgovornu razinu standardnog jezika, tj. razgovorni funkcionalni stil koji u praksi zadovoljava lokalna, odnosno regionalno ograničene odlike) u ulozii svojevrstnih jezika-posrednika. Razvidna je razmjerna teorijska složenost, a katkad i činjenična nerazlučivost ovih problema, koje nije moguće razrješavati uopćenim političkopovijesnim pripomenama. Valja, dakle, imati na umu lernejevo opravdano, premda možda prenačaglašeno upozorenje: "Iu raramente i dialetti potranno servirsi a stabilire la via per la quale il prestito si è diffuso nella lingua letteraria o più particolarmente nella lingua d'uso. Infatti nel nostro caso solo una piccola parte di elementi italiani contenuti nei singoli dialetti croati della zona adriatica è entrato a far parte della lingua d'uso croata o serba con lè parola oggi nei centri maggiori." (Jernej, 1956.). Uz to upozorenje Jernej odbacuje i analizu leksičkog korpusa prepreporodnog razdoblja. Suvremeno uočavanje važne uloge hrvatskih protostandardizacijskih i standardizacijskih procesa tijekom prosvjetiteljskog XVIII. st. u međuvremenu je uvelike osporilo ovo Jernejevo metodološko ograničenje (usp. Moguš, 1993.).

1. PUTEVI POSUĐIVANJA

U uvodnom smo dijelu naglasili potrebu djelomične relativizacije valjanosti priobalnih dijalektoških dokaza u raščlambama promatrana korpusa. Nismo time htjeli zanemariti mogućnost dijalektalnog posredništva za određeni broj leksema talijanskoga porijekla, navlastito onih koji su mogli biti ukorijenjeni već u leksičkom korpusu štokavske dijalektalne osnovice, ili onih koji su u standardnojezični korpus mogli dospjeti temeljem (u novije vrijeme rado naglašavane) otvorenosti standardizacijskog procesa elementima ostalih dvaju hrvatskih narječja (u ovom slučaju poglavito čakavskog) koji predstavljaju izvore za obogaćivanje standardizacijske "koine" u predvukovskom razdoblju.⁴ Znakovito je, s tim u vezi, slučaj leksema *briga*, koji se (uz određene semantičke mijene) do danas zadržao kako u nestandardnoj tako i u standardnoj porabi, premda je potvrđen još u 15. st.⁵

Konačnim prošlostoljetnim pomicanjem književnog i jezikoslovnog (standardizacijskog) središta na sjever, u kontinentalni kulturni areal, mijenjaju se i pretpostavljeni putevi dodira.

Beč se javlja kao emitivni centar za nove elemente kulturne nadgradnje, pa njemački jezik učvršćuje svoju funkciju jezika davaoca, ali i veoma zamjetnu posredničku funkciju. Potonja će uvelike utjecati na brojnost i distribuciju talijanizama u hrvatskome standardnom jeziku. Muljačić o tome veli: "Beč bijaše u habsburško vrijeme, a dijelom je to i danas, velikom stanicom za odašiljanje njemačkih galicizama, talijanizama i anglicizama u smjeru jugoistoka. U našem slučaju takav je prodor bio olakšan od vremena premještanja većih hrvatskih kulturnih centara u smjeru sjevera, što je okončano početkom 19. stoljeća. Romanski elementi koji nakon tog doba nastavljaju prilijecati u priobalne gradove (npr. u Zadar, Split i Dubrovnik) veoma rijetko ulaze u hrvatski standardni jezik koji nastaje u 'talionici' Zagreba, već vodećeg grada Hrvatske, iz kojeg se šire mnogi germanizmi romanskog porijekla."⁶

Uz ranije navedeno dijalekatsko posredništvo (i stariju baštinu standardizacijske koine), te temeljnu posredničku ulogu Beča, trećim glavnim načinom unošenja talijanizama u hrvatski standardnojezični leksički korpus valja smatrati niz pojava suvremenog javnog života, navlastito vezanih za jezik masovnih medija i pojmove

⁴ Vidljivo je ova otvorenost i u koncepcijama prošlostoljetnih hrvatskih filoloških škola, poglavito riječke, ali i zagrebačke. (Valja, doduše, imati na umu i istodobno jačanje purističkih tendencija, koje bi, dugoročno gledano, zasigurno umanjile posljedice otvorenosti prema čakavskome narječju u pitanjima leksema i drugih elemenata inojezičnog podrijetla, pa time i talijanizama. O Kurelčevu prizmi v. Vince 1990. i Turk, 1996. O odnosu riječke filološke škole prema čakavskom narječju v. Vranić, 1996.) Na takva se učenja o "otvorenosti" hrvatskoga standardizacijskog procesa prema neštokavskim elementima nadovezuju spominjani Silićevi standardološki nazori, te ih valja promatrati u vezi s funkcijom jačanja tih i takvih suvremenih učenja.

⁵ Jernej, 1956.

⁶ Citat preveden i prilagođen prema talijanskome izvorniku. (Muljačić, 1971)

koji se usvajaju zahvaljujući učincima globalizacije i otvaranja tržišta informacija. Ne treba potom zanemariti ni određeni broj talijanizama vezanih uz gastronomiju te različite gospodarske grane: trgovinu, promet (narочito brodarstvo), modnu industriju itd. Premda usporen, proces posuđivanja i adaptacije leksema talijanskoga porijekla traje i danas.

2. MODELI POSUĐIVANJA

U prethodnom smo dijelu naveeli one trovrsne jezične dodire koji su tijekom dužeg razdoblja uzrokovali danas nezanemarlivu prisutnost leksema talijanskoga porijekla u hrvatskome standardnom jeziku. Teorijski, ti su se dodiri ostvarili na temelju dvaju modela posuđivanja – izravnog i neizravnog posuđivanja.

Prvi se tip dodira (dijelekatsko posredništvo) ostvario putem *izravnog* posuđivanja, no samo pod pretpostavkom da smo (iz tradicionalnih ili kakvih drugih razloga) voljni priznati teorijski istovetnost idioma primaoca (u ovom slučaju neke od sastavnica heterogenog organskog idioma, odnosno koine/osnovice za standardizaciju) i anorganskog standarda.⁹ Ako pak prizovemo uobičajena učenja o nemogućnosti poistovjećivanja standardnog (anorganskog) idioma s osnovicom (u ovom slučaju hrvatskoga standardnog jezika s heterogenom koine kao "poljem standardizacijskih odabira"), teorijska će se slika promijeniti, te će proces posuđivanja zapravo biti *neizravan*.

Drugi se tip dodira (posredništvo njemačkoga jezika) ostvario, dakako, kao *neizravno* posuđivanje. Premda se između njemačkoga i talijanskoga jezika katkad javljalo i *kružno* posuđivanje (primjer leksema *balkon*: visokonjem. *balko* > tal. *balcone* > franc. *balcon* > njem. *Balkon*¹⁰), hrvatski idiomi, koliko znamo, ne sudjeluju u toj pojavi.

Treći se tip dodira (zasnovan na suvremenoj komunikaciji i mnogovrsnim kontaktima) ostvaruje po modelu *izravnog* posuđivanja. Za sada, čini se, nema pouzdanih potvrda o *neizravnom* posuđivanju koje bi danas uključivalo neki od mogućih jezika–posrednika (primjerice: utjecajni engleski jezik, točnije tzv. "international english" – jezik globalne komunikacije).

3. O "PRAVIM" I "NEPRAVIM" TALIJANIZMIMA

Slojevitost jezičnih dodira te dvovrsnost načina posuđivanja doveli su do ponešto nejasna položaja mnogih pretpostavljenih talijanizama.

⁷ Kao što čini i Jernej razlikujući tek urbane od ruralnih idioma. (Za ove su dvojbe šire vezane i napomene koje smo iznijeli u trećoj podrubnoj bilješci ovog rada.)

Leksem *bruto* (čest i u ortografski neadaptiranom obliku *brutto*) možemo smatrati talijanizmom, pozivajući se na njegovo talijansko porijeklo. Talijanski jezik, međutim, još od XVIII. st. ne poznaje ovaj leksem u značenju koje bi bilo iole blisko značenju njemačkoga termina *Brutto* (preuzeta iz talijanskog u XVI. st.).⁹ Hrvatski leksem, posuđenica iz njemačkoga jezika, semantički odgovara njemačkome stanju. Sličan je slučaj leksema *kanitina*, koji općenito smatramo talijanizmom (preuzeta njemačkim posredništvom), premda mu je semantika izmijenjena naglašenije no u slučajevima uobičajenih adaptacijskih odabira.¹⁰

Elementa porijekla, očito presudan u određivanju položaja netom navedenih leksema, u pojedinim se slučajevima drugačije vrednuje. Primjer za to leksem je *ananas*. Izvorno južnoamerikanizam (po Klaiću peruanskog porijekla), leksem je u hrvatski standard mogao dospjeti iz njemačkoga (*Ananas*), što je i vjerojatnije, ali i talijanskoga jezika (*ananas*, uz *ananasso*). Muljačić smatra da ga, stoga, valja smatrati germanizmom (odnosno talijanizmom), bez obzira na udaljenije porijeklo. S tim u vezi veli: "... *suvremena lingvistika (...) odbija historičistike teze višestruke etimologije i poglavito se zanima za posljednji izvor proučavanih posuđenica*".¹¹ On, pritom, ne nudi terminološki izlaz u uopćenim *internacionalizmima* (mada navodi i francuske i engleske oblike istog leksema) ili tek nešto određenijim *egzotizmima*.

Veći se dio leksema talijanskoga porijekla prihvaćenih u hrvatskome standardnom jeziku njemačkim posredništvom odnosi na pojmove iz zajedničke europske kulturne baštine, te ih možemo smatrati i *internacionalizmima* (npr. lekseme *tercina*, *otočento*, *allegretto*, *verzizam*, *acutezza* itd.), odnosno *europelizmima* (u slučaju onih leksema iz klasičnih jezika koji za svoj konačni semantički značaj imaju poglavito zahvaliti posredništvu talijanskoga jezika, npr. u slučaju greckizma *epoha*).¹² To, opet, ne isključuje ranije izrečene Muljačićeve razluke.

⁹ Istovetna semantika (težina ili zapremina računajući i udio omota) u talijanskome je jeziku "povijerenat" leksemu *lorido*.

¹⁰ Usp. *cantina* – tal. vinski podrum (iznimno: prodavaonica vina, točionica).

Kantina, kantina – njem. i hrv. prodavaonica sitnih potrepština i hrane u ustanovama zatvorena tipa (tvornicama, zatvorima, vojarnama, školama itd.). (Prisutnost čina prodaje, kao i često smještanje vojnih, školskih itd. kantina u područnske prostorije, upućuje na semantičku nit koja povezuje talijanski leksem s njemačkim i hrvatskim talijanizmom.)

¹¹ Autor svoje dokaze potom osnažuje primjerima iz dijalektologije kada veli: "iz istih razloga *dijalektalne posuđenice* kao *džardin* 'giardino' [vrt, perivoj], op. A. P.], *banak* 'banco' [klupa, stol za izlaganje i prodaju robe, op. A. P.] za nas pripadaju talijanizma, tako znamo da je prvi od njih *среднојевковни талијански галицизам (...), а други среднојевковни талијански германизам, по свој прилици лангобардског порijekла*." (Muljačić, 1971.)

¹² Oveome valja pridodati i pojedine eponime: *marinizam*, *petrarkizam*, *volt*, *ferari* itd. Razmjerno su brojni i *barbarizmi* talijanskoga porijekla: *rata* (umjesto: *obroki*), *gajba* (umjesto: *krletka*) itd.

Naposljetku, valja upozoriti na pojavu *pseudotalijanizama*, leksema i leksičkih nizova koji svojim oblikom, fonološkim ili tvorbenim značajkama upućuju na talijanski jezik-davalac, mada u njemu zapravo ne postoje niti su ikad postojali. Primjer je za tu pojavu izraz *tutti frutti* (prema istovetnom njemačkom *Tutti frutti*), koji izvorno ne postoji u talijanskome jeziku (te značenjski ne odgovara talijanskoj sintagmi *tutti i frutti*).¹³

4. O ADAPTACIJI TALIJANIZAMA¹⁴

Već se i površnim uvidom u korpus hrvatskih talijanizama uočava znatna neujednačenost u stupnju fonološke, morfološke ili leksičko-semantičke prilagodbe. Takvo stanje ne ovisi, kako bi se moglo pretpostaviti, samo o vremenu proteklu od prihvaćanja nekog leksema, već i o nizu drugih razloga. Ovom ćemo se prigodom, međutim, ograničiti na navođenje najvjerovatnijih ili najtipičnijih adaptacijskih procesa.

Na fonološkoj će razini tek trebati provesti dostatno obuhvatna istraživanja. Bilo kako bilo, uvidom se u fonemski inventar obaju jezika uočava visok stupanj podudarnosti.¹⁵ Na fonološkoj razini u hrvatskome standardnom jeziku nije došlo do pojave *importacije* (točnije: pokušaja stabilizacije sistema aktivacijom latentnih fonema) koja bi bila u vezi s prihvaćanjem leksema talijanskoga porijekla. Primjeri koje za fonem /ʒ/ (u pismu: dž) navodi Filipović (*dženerao, madži*) neuvjerljivi su, te je upitna njihova pripadnost standardnome idiomu (očito se radi o dijalektizmima, no nejasan je njihov utjecaj unutar prvotne heterogene koine).¹⁶

Na potencijalnoj se razini pojava *supstitucije* (bilo izravne, bilo preko jezika posrednika) idealno ostvaruje kao *potpuna transfonemizacija* (moguće je to u talijanskih suglasnika /b/, /k/, /d/, /t/, /g/, /n/, /m/, /p/, /r/, /s/, /z/, /ʎ/, /v/, /c/, /ʎ/, /h/, te samoglasnika /a/, /i/, /u/). Djelomična ili kompromisna transfonemizacija bila bi vjerovatnija u slijedećih talijanskih suglasnika: /č/, /š/, /s/, te samoglasnika: /e/, /e/, /o/ i

¹³ Mujlačić, 1971. Autor u hrvatskome standardnom jeziku razaznaje čak šest tipova "nepravini" romanizama (pseudogalicizama, pseudotalijanizama itd.).

Filipović, pak, pišući o pseudoanglizizmima i drugim "pseudo-izmima", naglašava njihovu sociološku (> sociolingvističku) uvjetovanost i uočava tri načina njihova nastajanja: kompoziciju, derivaciju i elipsu (Filipović, 1986).

¹⁴ O problemima adaptacije talijanizama gotovo da i ne postoje ozbiljnija istraživanja. Zapažanja u ovdjelu koji slijedi pisana su bez pretenzija na iole produktivnije popunjavanje te praznine.

¹⁵ Kada to kažemo, svjesno zanemarujemo suprotnije fonetske razlike, tj. manje nepodudarnosti u artikulaciji (vidljive primjerice u ponešto različitom "velanijem" položaju u talijanskoga samoglasnika /a/ na vokalskom trokutu u odnosu na odgovarajući hrvatski fonem). Ta se metodološka ograda tiče i nastavka našeg izlaganja.

¹⁶ Filipović, 1986.

/o/.¹⁷ Slobodno bi se transfonemizirao samo fonem /ʒ/, koji se u hrvatskome sustavu javlja isključivo na alo-razini u sandhi-pojavama (u izvornim cjelinama tipa "svetac bi" [s v e t a ʒ b i]).¹⁸ Nije, međutim, posve istraženo do koje se mjere te idealne potencijalne mogućnosti transfonemizacije ostvaruju u adaptacijskoj praksi.¹⁹

U talijanske uzlazne dvoglasce (ascendentne diftonge) *ie, io, ia, iu* zbog potrebe izbjegavanja zrijeva može biti umetnuto intervokalno *-j-* (*piano* > *pijanino*). U ascendentnim diftonzima *uo, ue, ua, ui*, može se u određenom kontekstu na mjestu talijanskoga fonema /u/ javiti fonem /v/ (*guardiano* > *gvardijan*). U hrvatskih se govornika talijanskoga jezika koji slabije vladaju ortoepijom talijanskoga standarda u tom i sličnim leksemima (narocito u sekvencama *-ua-*, *-ui-* itd.) veoma često na mjestu talijanskoga fonema /u/ (tj. u govoru, njegova alofona [w]) ostvaruje alofon (pozicijska varijanta) [v], što je tendencija očito povezana i s navedenim adaptacijskim procesima. Slične se pojave javljaju i u silaznih dvoglasa (discendentnih diftonga): *ai, ei, ui, au, eu, iu* itd.²⁰ Uočava se i prevladavanje "pravog" zrijeva prisutna u pojedinim talijanskim neistosložnim bivokalskim sekvencama (*galea* > *galija*: ovdje i uz mjestu prvog člana sekvence), mada ima i drugačijih primjera (*maestro* > *maestro*). Potencijalno je ta pojava moguća i u nekim drugim oblicima talijanskih modela (trofonemske skupine *j+VV* itd.), ali za to nismo pronašli odgovarajuće potvrde.

Valjalo bi, na razmeđu fonologije i morfoloije, sažeto promotriti i adaptacijske procese na razini suprasegmentnih sredstava, navlastito naglasaka, čije je mjesto u

¹⁷ Fonemima /j/ i /w/ pozabavili smo se u sklopu napomena o adaptaciji dvoglasa i neistosložnih bivokalskih sekvenci, te u zasebnoj podrubnoj bilješci uz taj dio izlaganja.

¹⁸ Pri zapisivanju fonema rabili smo Mujlačićeva rješenja koja približno odgovaraju međunarodnoj fonetčkoj transkripciji: Znakovi koje bi valjalo objasniti jesu: /e/ = otvoreno /e/, /g/ = zablježiti kao ǰ – u običnom pismu: "omešano dž", /ʒ/ = otvoreno /o/, /ʒ/ = u hrv. običnom pismu "dz", u fonetskom ʒ. Za foneme /j/ i /h/ zbog tehničkih razloga nismo preuzeli Mujlačićevo rješenje, već smo rabili u hrvatskoj lingvistici prošireno rješenje: /j/ = palatalni lateral ("jʎ"), /h/ = palatalni nazal ("hʎ"). Znakovima /e/ i /o/ označeni su zatvoreni vokali. U hrvatskoj lingvistici konvencionalna bi oznaka zatvorenosti bila dodavanje točke pod temeljni znak (pod konsonantom = znak slogovtornosti). Polukonsonant /j/ i /w/ u hrvatskoj se lingvistici bilježe i kao: /j/ i /w/.

¹⁹ Svaka od tih mogućnosti, naime, može u pojedinom primjeru biti zamijenjena nekim rezultatom slobodne transfonemizacije (primjerice: prema ortografiji) a element *modala* potencijalno pogodan za potpunu transfonemizaciju može biti zamijenjen tek djelomično transfonemiziranim elementom *replike*.

²⁰ Treba spomenuti da Mujlačić uvjerljivo promiče fonemski status polukonsonanta /j/ (piću) i /w/ (buono) pripisujući prvom sve fonove [j], a drugom sve fonove [w], ujedno ih razlikujući od odgovarajućih fonova fonema /j/ i /w/ s obzirom na fonotaktičko djelovanje (primjer: *hai odio ~ ha todio*). Čini se da te fine razlike, metodološki utemeljene u strogom binarizmu, ne utječu bitno na promatrane adaptacijske procese, te ih na ovoj razini izlaganja nismo smatrali nužnim uzeti u obzir (Mujlačić, 1972).

talijanskome jeziku relativno slobodno, uz veću zastupljenost naglasaka na pretposljednem slogu.²¹

Uz pojedine rjeđe slučajeve (poput naglašena prvog sloga u tal. leksemu *gòndola* > hrv. *gòndola*) u promatranom korpusu modela za hrvatske talijanizme prevladava rečeni naglasak na penultimi, pa nam valja promotriti temeljnu narav akcenatske adaptacije upravo takvih modela. Talijanski akcent na penultimi modela u replici, otpadanjem romanskih dočetača, ostaje na ultimi, gdje se i zadržava u urbanom izgovornom uzusu nekih naših gradskih središta. Sa stanovita važeće norme takav naglasak podliježe novoštokavskim prijenosima (*concerto* > *koncert* > *kòncert*), što bilježe i hrvatski rječnici. U slučaju zadržavanja izvornog oblika leksema akcent se može trajno zadržati na penultimi (*novella* > *novèla* {> *nòvela*, reg. obilj. Dubr.}).

Na tvorbenoj i morfološkoj razini najvidljiviju mijenu doživljavaju romanski dočeci u slučajevima u kojima su u hrvatskoj replici zamijenjeni nultim gramatičkim morfemom (*madrigale* > *madrigalø*). Kod potpuno adaptiranih talijanizama primjenjuju se hrvatski tvorbeni modeli (primjerice prilikom leksikalizacije imena – tvorbe eponima: *Marino* > *marinizam*, *marinistički* tisl.), a na morfološkoj se razini takvi leksemi, dakako, ne moraju isticati posebnostima u sklanjanju ili sprezanju.

Grupiranjem i specifičnim procesima na leksičkoj razini već smo se pozabavili u prethodnim cjelinama rada.²² Za potpuniju raščlambu hrvatskih kalkova (prevedenica) prema talijanskim modelima tek predstoji pravo istraživanje.²³

Zanimljiv je i problem ortografske adaptacije pojedinih leksema, točnije terminoloških skupina. Tako hrvatski pravopis dopušta izuzetak od pravila o "pisanju riječi iz drugih jezika" u slučajevima međunarodnih termina iz klasičnog muziciranja, listom talijanizama/internacionalizama. Premda se u hrvatskim pravopisnim priručnicima naročito ne ističu, slični se izuzeci potvrđuju i u drugim strukama,

21 Muljačić precizira: "Mjesto akcenta u talijanskom u biti je slobodno. G. Devoto i D. Massaro... spominju ipak neke restrikcije koje samo djelomično ograničavaju tu slobodu. Kad se ispred finalnog naglašenog vokala trosložne ili višesložne riječi nalaze dva konsonanta (od kojih drugi nije /l/ ili /r/) ili bilo koja tri konsonanta, akcent obvezatno stoji na drugom slogu od kraja (rijetke iznimke su posudbenice i imena mjesta nelatinskog porijekla). (...) Ako, međutim, riječ završava na konsonant+/l/ ili /r/-naglašeni vokal, akcent je najčešće na trećem slogu od kraja (usp. baratro, multiplo), ali nisu nemoguće voci plane kao aratro koje pričinjavaju velikih teškoća i ne samo strancima." (Muljačić, 1972)

22 Pri analizama adaptacijskih procesa valjalo bi imati na umu prethodno izrečena zapažanja o ulozji jezika–posrednika, u ovom slučaju poglavito njemačkoga jezika. Te spoznaje u određenoj mjeri relativiziraju opće zaključke o, primjerice, fonološkim mijenama, ili ih ograničavaju na korpus izravno preuzetih (posuđenih) leksema.

23 O ovoj problematici v. Turk, 1993. Valja se ovom prigodom prisjetiti i lingvostilistički relevantnih otkrića unutar hrvatsko-talijanske književne komparatistike, poglavito vezanih za razotkrivanje kalkova kao važnih metatekstualnih indikatora, često skovanih upravo prema talijanskim modelima. O frazeološkoj problematici, vezanoj i za kalkiranje v. Turk, 1994.

primjerice znanosti o književnosti ili kuharstvu /primjer: *acutezza*, *pizza*/).²⁴

Na semantičkoj se razini talijanski model može adaptirati pod utjecajem svih pet tipova semantičkih promjena (promjene u ekstenziji, elipsa, leksikalizacija) imena, pejorizacija i amelioracija, metafora). Semantičkom adaptacijom većine talijanskih modela dominiraju promjene u semantičkoj ekstenziji, poglavito suženje značenja replike, kao i pojave nulte ekstenzije. Ostali su tipovi semantičke adaptacije rjeđi.²⁵

5. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Pokušajmo sažeti izrečeno. Hrvatski standardni jezik talijanizme je preuzimao iz vlastite heterogene koine kao osnove za standardizacijske odabire, unosio ih je u svoj leksički korpus njemačkim posredništvom (često kao *internacionalizme*), ili ih, u naše dane, posuđivao izravno. Teorijski gledano, talijanizmi su posuđivani izravno i neizravno.

Leksikološka priroda hrvatskih talijanizama nestalna je ili neujednačena: neke možemo smatrati i *germanizmima* ili čak *egzotizmima*, neki su *internacionalizmi*, a neki i *europelizmi*. Naknadno se stvaraju *eponimi* (ili su i oni preuzimani kao *internacionalizmi*), a na rubu se prihvaćenosti rabe *barbarizmi*, pa i *dijalektizmi* talijanskoga porijekla. Iz njemačkoga su jezika pristizali i *pseudotalijanizmi*.

Leksemi talijanskoga porijekla adaptirali su se (ili su u procesu adaptacije) na svim jezičnim razinama (ispod i iznad razine cjelovitog jezičnog znaka), kao i pravopisno. Za sve razine i stupnjeve prilagodbe i promjene talijanskih modela u hrvatske replike treba provesti nova, metodološki ujednačena i produbljena istraživanja.

Hrvatski talijanizmi, donosioci i prenosioци duboko europskih i urbanih značenja, zasigurno trebaju postati češćim predmetom uvida za one hrvatske lingviste koji svojim užim područjem smatraju zanimljivu i razgranatu mrežu mnogovrsnih jezičnih dodira.

LITERATURA

1. Babić, S. – Finka, B. – Moguš, M., *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 31995.
2. Badurina, L., *Strana vlastita imena kao pravopisni problem*, Fluminensia, g. 1, br. 2/1989. – g. 2, br. 1-2/1990., Pedagoški fakultet u Rijeci, Rijeka, 1990.

24 Neki se od ovih leksema već kreću putem ortografske adaptacije (općeg prilagođavanja propisanoj pravopisnoj konvenciji) (*pizza* > *pica*, *concerto* > *končerto*). Takvi se procesi javljaju kao logična posljedica fonološke i drugih razina jezične adaptacije. Neke se terminološke skupine u tom smislu ponašaju konzervativno/neelastično, posebice zahvaljujući internacionalnoj porabi.

25 Kurbalija, 1989.

3. Barić, E. – Lončarić, M. – Malić, D. – Pavešić, S. – Peti, M. – Zečević, V. – Znika, M., *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 21990.
4. Berruto, G. – Beretta, M., *Lezioni di sociolinguistica e linguistica applicata*, Liguori editore, Napoli, 1977.
5. Deanović, M. – Jernej, J., *Vocabolario italiano – croato o serbo / Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, 61984.
6. De Felice, E. – Duro, A., *Dizionario della lingua e della civiltà italiana contemporanea*, Palumbo, Palermo, 1976.
7. Filipović, R., *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU – Školska knjiga, Zagreb, 1986.
8. Jernej, J., *Fonetica italiana e nozioni di metrica*, Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet – Zagreb, Zagreb, 1977.
9. Jernej, J., *Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni*, *Studia romanica*, 1, 1: 54-82, Zagreb, 1956.
10. Katičić, R., *Načela standardnosti hrvatskoga jezika*, *Jezik*, g. 43, br. 5, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1996.
11. Katičić, R., *O hrvatskom književnom jeziku*, *Jezik*, g. 35, br. 2, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1987.
12. Katičić, R., *Vuk Stefanović Karadžić i književni jezik u Hrvata*, *Jezik*, g. 35, br. 2, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1987.
13. Kurbalija, B., *Semantička adaptacija talijanskih posudbenica u hrvatskom književnom jeziku (diplomska radnja, mentor: dr.sc. M. Nosić)*, Rijeka, 1989.
14. Moguš, M., *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb, 1993.
15. Muljačić, Ž., *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 21972.
16. Muljačić, Ž., *Sui veri e sui presunti romanismi del serbo-croato*, *Die Welt der Slaven* XVI, 1: 42-46, 1971.
17. Schiannini, D. – Guardigli, P. L. i dr., *Il libro Garzanti della lingua italiana*, Garzanti editore, Milano, 1981.
18. Silić, J., *Hrvatski jezik kao sustav i kao standard*, *Riječki filološki dani – zbornik*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996.
19. Stolac, D., *Tipovi bilingvizma*, *Fluminensia*, g. 5, br. 1-2, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1993.
20. Stussi, A., *Introduzione agli studi di filologia italiana*, Il Mulino, Bologna, 1994.
21. Tekavčić, P., *Uvod u lingvistiku za studente talijanskoga jezika i književnosti*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.
22. Turk, M., *Fran Kurelac i riječka filološka škola*, *Riječki filološki dani – zbornik*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996.
23. Turk, M., *Fonologija hrvatskoga jezika*, Izdavački centar Rijeka – Tiskara Varaždin, Rijeka – Varaždin 1992.
24. Turk, M., *Leksički i semantički kalkovi u hrvatskome jeziku*, *Fluminensia*, g. 5, br. 1-2, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1993.
25. Turk, M., *Naznake o podrijetlu frazema*, *Fluminensia*, g. 6, br. 1-2, Pedagoški

- fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1994.
26. Vince, Z., *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, NZMH, Zagreb, 21990.
27. Vranić, S., *Pokušaj utvrđivanja čakavskih značajki u Kurelčevim tekstovima*, *Riječki filološki dani – zbornik*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 1996.